

TÜRK

2021, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 27, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 30.10.2021

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 20.11.2021

Sayfa / *Page*: 58-82

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

Prof. Dr. Üzeyir Aslan

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

uaslan@marmara.edu.tr

ARUZ FER'LERİ ARASINDAKİ FARKLAR

Öz

Aruz Arap edebiyatına ait bir şiir ölçüsüdür. Sekizinci yüzyılda Mekke'de Hâlıl bin Aḥmed [öl. 175/791] tarafından düzenlenmiş, Arap edebiyatından İslamiyet'i kabul eden Türk, Fars ve Hind edebiyatlarına geçmiştir. Aruz vezinlerini asli cüzler ve onların değişikliğe uğraması ile meydana gelen fer'leri oluşturur. Vezinlerin tespiti harekeli ve sakin harflerin durumuna göredir. Bir fer'in öbürlerinden farkı hangi asli cüzden türetildiği, sonundaki harflerin harekesinin ne olduğu ve iki sakin harfle bitip bitmediği gibi durumlarla ortaya çıkar. Buna göre fer'lerin adı değiştiği gibi takti'i yapıldığında aynı gibi görünen vezinler de değişir. Bu çalışmanın konusu olan mefâ'ilün ~ mefâ'ilân, mefâ'il ~ mefâ'ilü ~ fe'ülün, fe'ül ~ fe'al, müstefilün ~ müstefilân, fâ'ilâtün ~ fâ'ilâtân ~ fâ'iliyyân, fâ'ilün ~ fâ'ilât ~ fâ'ilâtü ~ fâ'ilân, fe'ilün ~ fe'ilât ~ fe'ilân, fa' ~ fâ', mef'ülât ~ mef'ülâtü ve fa'lü ~ fa'lün ~ fa'lân cüz ve fer'lerin her biri harekelerinin farklı olması sebebiyle birbirinden ayrıdır. Bu durum fer'in diğer asli cüz ve fer'lerle meydana getirdiği vezni de değiştirmektedir. Günümüzdeki takti' uygulamasında her harfin durumunu göz önünde bulundurmamız şarttır, vezin ancak bu şekilde doğru tespit edilebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aruz, salim, fer', cüz, vezn

DIFFERENCES BETWEEN BRANCH OF PROSODY

Abstract

The Aruz ('arūz) measure originated in Arabic literature. It was systematized by Khalil b. Ahmad [d. 175/791] in the 8th century in Mecca. The measure passed from Arabic literature to Turkish, Persian and Indian literatures that accepted Islam. Prosody meter constitute from the original roots (sālim) and the branches (fer') that are formed by their modification. Detection of prosody is based on the situation of animated and calm letters. The difference of a branch from the others is revealed by situations such as from which main root it is derived from, what the action of the letters at the end is, and whether it ends with two calm letters. Accordingly, as the names of the figures change, the same-looking prosody meters also change when the application is made. Main roots and branches of Arabic prosody, which are the subject of this study, like mefā'ilūn ~ mefā'ilān, mefā'il ~ mefā'ilū ~ fe'ülün, fe'ül ~ fe'al, müstefilūn ~ müstefilān, fā'ilātūn ~ fā'ilātān ~ fā'iliyyān, fā'ilūn ~ fā'ilāt ~ fā'ilātū ~ fā'ilān, fe'ilūn ~ fe'ilāt ~ fe'ilān, fa' ~ fā', mef'ülāt ~ mef'ülātū ve fa'lū ~ fa'lūn ~ fa'lān are separate from each other due to their different movements. This situation also changes the prosody meter that the branch creates with other original roots and brunches.

Key Words: Prosody, meters, original roots, branches, parts

Giriş

Aruz (< Ar. 'arūz) Arap edebiyatına ait bir şiir ölçüsüdür. Sekizinci yüzyılda Mekke'de Halil bin Ahmed [öl. 175/791] tarafından düzenlenmiş, Arap edebiyatından İslamiyet'i kabul eden Türk, Fars ve Hind edebiyatlarına geçmiştir.¹

Aruz ölçüsü harekeli ve sakin harflere dayanır. Bu harflerin bir araya gelmesiyle sebep, veted ve fâsıla denilen ses grupları oluşmuştur. Sebep iki harftir, hafif ve sakil olmak üzere iki çeşidi vardır. İlki harekeli, ikincisi sakin olanına sebep-i haff; her ikisi de harekeli olanına sebep-i sakil denmektedir. Veted, üç harftir; mecmū' ve mefrūk olarak ikiye ayrılır. İlk iki harfi harekeli, üçüncüsü sakin olanına veted-i mecmū'; birinci ve üçüncü harfleri harekeli, ikinci harfi sakin olanına veted-i mefrūk denir. Fâsıla ise dört ve beş harfli ses grubudur; suğrâ ve kübrâ olmak üzere iki çeşidi vardır: İlk üç harfi harekeli, dördüncüsü sakin olanına fâsıla-yı suğrâ; ilk dört harfi harekeli, beşincisi sakin olanına ise fâsıla-yı kübrâ denmektedir (Çetin 1991, Nevâyî 1993: 178-79, 193, 197). Sebep, veted ve fâsıla çeşitli şekillerde bir araya gelerek aruz ölçüsünün sekiz asli (sālim) cüzünü (cüz', tef'ile de denir) meydana getirirler. Bu cüzlerin ikisi humāsī [= beş harfli], altısı ise sübā'ī [= yedi harfli]dir. Bu sekiz cüz mefā'ilūn, fe'ülün, müstefilūn, müfā'aletūn, mütēfā'ilūn, mef'ülātū, fā'ilātūn ve fā'ilündür (Çetin 1991, Nevâyî 1993: 178, 193, 197, Şafak 2003: 6). Asli cüzleri oluşturan sesler illet veya zihāf denilen değişikliklere uğrar (Çetin 1991, Nevâyî 1993: 184, 198), böylece fer' adı verilen yeni cüzler türetilmiş olur. Asli cüzlerin fer'leri şu şekildedir:

¹ Aruzun sözlük ve terim anlamı, gelişim süreci ve ayrıntıları hakkında bk. (Çetin 1991).

Fe'ülün: fe'ülü (maḳbüz), fe'ül (maḳşür), fe'al (maḳzûf), fa'lün (eşlem), fa'lü (eşrem) fa' (ebter).

Fâ'ilün: fe'ilün (maḳbün), fa'lün (maḳtû'), fe'al (maḳbün-ı maḳtû').

Mefâ'ilün: mefâ'ilün (maḳbüz), mefâ'ilü (mekfûf), mef'ülün (aḳrem), mef'ülü (aḳreb), fâ'ilün (eşter), fe'ülün (maḳzûf), mefâ'il (maḳşür), fe'ül (ehtem), fe'al (mecbüb), fâ' (ezell), fa' (ebter), mefâ'ilân (müsebbağ).

Müstef'ilün: mefâ'ilün (maḳbün), müfte'ilün (maṭvî), mef'ülün (maḳtû'), fe'ülün (muḳalla'), fa'lün (eḳaz), fâ'ilün (merfû'), fe'ilâtün (maḳbül), müstef'ilân (müzâl), müstef'ilâtün (müreffel), mefâ'ilân (maḳbün-ı müzâl), müfte'ilân (maṭvî-yi müzâl), fe'iletân (maḳbül-ı müzâl), mefâ'ilâtün (maḳbün-ı müreffel), müfte'ilâtün (maṭvî-yi müreffel), fa'lân (eḳazz-ı müsebbağ), mefâ'ilü (meşkül), mef'ülân (maḳtû'-ı müsebbeg).

Fâ'ilâtün: fe'ilâtün (maḳbün), fâ'ilâtü (mekfûf), fe'ilâtü (meşkül), fâ'ilün (maḳzûf), fâ'ilân (maḳşür), fâ'ilât (müreffel), fa'lün (maḳtû'-ı aşlem), mef'ülün (müşa'as), fa' (meçhûf), fâ'iliyyân (müsebbağ), fe'al (merbû'), fe'ilân (maḳbün-ı maḳşür), fe'ilün (maḳbün-ı maḳzûf), fa'lân (maḳtû'-ı müsebbag), fâ' (meçhûf-ı müsebbag), fe'iliyyân (maḳbün-ı müsebbag).

Mef'ülâtü: mefâ'ilü (maḳbün), fâ'ilâtü (maṭvî), fe'ilâtü (maḳbül), mef'ülün (mekşûf), mef'ülân (mevḳûf), fe'ülün (maḳbün-ı mekşûf), fe'ülân (maḳbün-ı mevḳûf), fa'lün (aşlem), fâ'ilân (maṭvî-yi mevḳûf), fâ'ilün (maṭvî-yi mekşûf), fe'ilün (maḳbün-ı maṭvî-yi mekşûf), mef'ülü (merfû'), fâ' (mecdü'), fa' (menhür).

Müfâ'aletün: mefâ'ilün (ma'süb)

Mütefâ'ilün: müstef'ilün (mużmer) (Nevâyî 1993: 179-81).

Asli ve fer'i cüzler bir araya gelerek aruz vezinlerini, aruz vezinleri baḳr denilen aruz gruplarını, baḳrler de aruz dairelerini meydana getirmiştir (Nevâyî 1993: 131, 174; Şafak 2003: 6-7).

Aruz fer'lerinin bir kısmı farklı asli cüzlerden türemiş olmakla birlikte birbirine benzeyebilmektedir, mesela; fe'ülün, fâ'ilün, mefâ'ilün ve fâ'ilâtün asli cüzlerinin fer'leri arasında fe'al vardır. Fe'al fer'i her bir asli cüzden farklı biçimde türemekte ve farklı şekilde adlandırılmaktadır. Fe'ülün'ün fer'i olan fe'al'e maḳzûf, fâ'ilün'den türeyene maḳbün-ı maḳtû', mefâ'ilün'den türetilene mecbüb, fâ'ilâtün fer'ine ise merbû' denmiştir.² Asli cüzler ve fer'leri şu şekilde gösterilebilir:

fer' cüzler	sâlim (asli) cüzler							
	mefâ'ilün	müfâ'aletün	mef'ülâtü	fe'ülün	müstef'ilün	fâ'ilün	fâ'ilâtün	mütefâ'ilün
mefâ'ilün		ma'süb						
mefâ'ilân	müsebbağ							

² Sekiz asli cüzün fer'leri için bk. (Nevâyî 1993: 179-181).

mefā'ıl	mağşūr							
mefā'ılı	mekfūf		mağbūn					
fe'ülün	mağzūf		mağbūn-ı mekşūf		muğalla'			
fe'ül	ehtem			mağşūr				
fe'al	mecbūb			mağzūf		mağbūn-ı mağtu'	merbū'	
müstef'ilün								mużmer
müstef'ilān					mūzāl			
fa'iliyyān							müsebbağ	
fa'ilün	eşter		mağvī-yi mekşūf		merfū'		mağzūf	
fa'ilatü			mağvī				mekfūf	
fa'ilat							müreffel	
fa'ilān			mağvī-yi mevķūf				mağşūr	
fe'ilün			mağbūn-ı mağvī-yi mekşūf			mağbūn	mağbūn-ı mağzūf	
fe'ilatü			mağbūl				meşķūl	
fe'ilān							mağbūn-ı mağşūr	
fa'	ezell		mecdū'				meçķūf-ı müsebbağ	
fa'	ebter		menhūr	ebter			meçķūf	
mef'ülān			mevķūf		mağtū'-ı müsebbağ			
fa'lü				eşrem				
fa'lün			aşlem	eşlem	eğazz	mağtū'	mağtū'	
fa'lān					eğazz-ı müsebbağ		mağtū'-ı müsebbağ	

1. Tablo: Salim ve Fer' Cüzler

Aruz ölçüsü ile yazılmış mısraların vezni tağtī' ile tespit edilir.³ Kimi asli cüzler ve fer'lerinin takti'i birbirine benzeyebilmektedir. Bu yazı, benzer görünen cüz ve fer'ler arasındaki farkları

³ Manzum bir sözü vezninin cüzlerine ayırmaya denir (Nevâî 1993: 195; Şafak 2003: 49).

ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunun için mefâ‘ilün ~ mefâ‘ilân, mefâ‘il ~ mefâ‘ilü ~ fe‘ülün, fe‘ül ~ fe‘al, müstef‘ilün ~ müstef‘ilân, fâ‘ilâtün ~ fâ‘ilâtân ~ fâ‘iliyyân, fâ‘ilün ~ fâ‘ilât ~ fâ‘ilâtü ~ fâ‘ilân, fe‘ilün ~ fe‘ilât ~ fe‘ilân, fa‘ ~ fâ‘, mef‘ülât ~ mef‘ülâtü ve fa‘lü ~ fa‘lün ~ fa‘lân cüzleri incelenmiştir.

Aruz fer’leri arasındaki farklar

mefâ‘ilün ~ mefâ‘ilân

Mefâ‘ilün, baħr-i hezec, baħr-i ħarīb, baħr-i muzâri‘, baħr-i müctes ve baħr-i müşâkil’in asli cüzlerinden olup yedi harflidir (Me-Fe-A-‘i-Y-Lü-N) (Nevâyî 1993: 135). Hezec bahri, Arap aruzunda dâire-yi müctelibe, Fars aruzunda ise dâire-yi mü‘telife bahirleri arasındadır. ħarīb ve müşâkil bahri Fars edebiyatına özgü olup dâire-yi müntezi‘a’ya dahildir. Muzâri’ ve müctes bahri Arap edebiyatında dâire-yi müştebihe, Fars edebiyatında ise dâire-yi muhtelife içindedir. Mefâ‘ilün cüzünün on iki fer’i vardır (Nevâyî 1993: 179-80). Asli cüz olan mefâ‘ilün tesbîğ⁴ zahfına⁵ uğradığında mefâ‘ilân ortaya çıkar, mefâ‘ilân cüzüne “müsebbag” denir. Mefâ‘ilün yedi harfli iken mefâ‘ilân (Me-Fe-A-‘i-Y-Le-A-N)’ın harf sayısı sekizdir. Yine baħr-i vâfir’in asli cüzü olan müfâ‘aletün’ün ‘aşb zahfına uğraması ile mefâ‘ilün fer’i meydana gelmektedir (Nevâyî 1993: 171).⁶ Baħr-i vâfir ise Arap edebiyatında ikinci daireye mensuptur.

Eskiden aruz takti’inde cüzü meydana getiren harekeli harfler daire (o) ile, sakin harfler ise elifle (|) gösterilmekteydi. Bugün harflerin sayısına ve harekesine bakılmaksızın açık, kapalı ve medli olmak üzere üç şekilde tasnif edilen hecelere göre işaretlemeler yapılmakta, böylece vezin tespit edilmeye çalışılmaktadır. Mefâ‘ilün ile mefâ‘ilân cüzleri, eski ve bugünkü uygulamaya göre şu şekilde gösterilebilir:⁷

cüz	harfler ve harekeleri	eski uygulama	yeni uygulama
mefâ‘ilün	Me-Fe-A-‘i-Y-Lü-N	oo o o	. - - -
mefâ‘ilân	Me-Fe-A-‘i-Y-Le-A-N	oo o o	. - - -

Örnekler:⁸

şehâ ħüsnün tecellîsin gözüm maħşüd_edinmişdür

anuñ-çün ka‘be dîzârın gönül ma‘būd_edinmişdür (Şeyhî, 56/1) (Biltekin 2003: 146)

⁴ Tesbîğ, mefâ‘ilün asli cüzünün sonundaki sebab-i hafife bir sakin elif ilave etmektir (Nevâyî 1993: 196). Sebeb-i hafif, bir harekeli ve bir harekesiz harften oluşan ses grubudur; mey (Me-Y), gül (Gü-L) gibi (Nevâyî, 193). mefâ‘ilün > tesbîğ: > mefâ‘ilân (müsebbag)

⁵ Zahf (ç. zihâf), asli aruz cüzlerinde bazı harflerin düşmesi veya cüzlere yeni harflerin ilavesiyle meydana gelen değişikliğe verilen isimdir (Nevâyî, 198).

⁶ ‘aşb, müfâ‘aletün cüzünün beşinci harfini sakin kılmaktır (Nevâyî, 130). müfâ‘aletün > ‘aşb: > müfâ‘altün ↔ mefâ‘ilün (ma‘şüb)

⁷ A, V, Y med harflerini, diğer büyük harfler Arap harflerini, küçük harfler ise harekeleri göstermektedir. Vezin gereği imale alt çizgi (_), vasl ise yatık yay (~) işareti ile gösterilmiştir.

⁸ Eski uygulama artık terk edilmiş olduğundan pratik gelmeyebilir, fakat bugün tercih edilen işaretleme sistemi yanlıtıcı olabilmekte, özellikle cüzler arasındaki farkın gözden kaçırılmasına neden olabilmekte, böylece veznin yanlış tespit edilmesine yol açabilmektedir.

Takti':

(şehâhüsün) (tecellisin) (gözümmaksû) (dedinmişdür)

(anuçünka') (bedîzârın) (gönülma'bû) (dedinmişdür)

(oo|o|o|) (oo|o|o|) (oo|o|o|) (oo|o|o|)

(. - - -) (. - - -) (. - - -) (. - - -)

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün (hezec-i müsemmen-i sâlim)

vêrür her hâste-yî 'ışka şafâlarla şifâ kânün

alup çengine şevk ile çala bir dil-rubâ kânün (Leâlî, 152/1) (Korkut 2004: 169)⁹

Takti':

(verürherhas) (teyî'ışkâ) (safâlarlâ) (şifâkânün)

(alupçengî) (neşevkîlê) (çalâbirdil) (rubâkânün)

(oo|o|o|) (oo|o|o|) (oo|o|o|) (oo|o|o|)

(. - - -) (. - - -) (. - - -) (. - - -)¹⁰

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlân (hezec-i müsemmen-i sâlim-i müsebbag)

mey-i la'îngâ güyâ kim hayât-î cân erür memzûc

ger ol ermes zülâl-î çeşme-yî hayvân erür memzûc (Nevâyî 1993: 33)¹¹

Takti':

(meyîla'îl) (gagûyâkim) (hayâtîcâ) (nerürmemzûz)

(gerol ermes) (zülâlîçeş) (meyîhayvâ) (nerürmemzûc)

(oo|o|o|) (oo|o|o|) (oo|o|o|) (oo|o|o|)

(. - - -) (. - - -) (. - - -) (. - - -)

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlân (hezec-i müsemmen-i sâlim-i müsebbag)

Mefâ'îlün ile mefâ'îlân arasındaki asıl fark ikincisinin iki sakin harfle bitiyor olmasıdır.

mefâ'îl ~ mefâ'îlü ~ fe'ülün

Mefâ'îlün asli cüzü kaçır¹² zahfına uğradığında mefâ'îl (mağşür), keff¹³ zahfına uğradığında mefâ'îlü (mekfûf), hâzır¹⁴ zahfına uğradığında ise fe'ülün (mağzûf) cüzleri meydana gelir.

⁹ Med harflerinden (elif, vav, yâ = A, V, Y) sonra gelen nün (N) sakin ise (harekeli değilse) ve beyit ortasında gelmişse aruzda takti'e dahil edilmeyebilir (Nevâyî 1993: 31).

¹⁰ Bugünkü uygulamada mısra sonundaki hece daima kapalı kabul edilmektedir ki bunun doğru olmadığı açıktır.

¹¹ Vasl yapılan cân ve hayvân kelimelerinin sonundaki nün harfi sayılmadığı takdirde vasl işlemine ihtiyaç kalmayacaktır.

¹² Kaşır, mefâ'îlün asli cüzünün sondaki sebab-i hafifinin (LüN) N'sini düşürmek ve Lü harekeli harfini sakin kılmak (L)tr. Böylece mefâ'îl meydana gelir (Nevâyî 1993: 186). mefâ'îlün > kaçır: > mefâ'îl (mağşür)

¹³ Keff, mefâ'îlün cüzünün sebab-i hafifinin (LüN) N'sini düşürmeğe denir, geriye mefâ'îlü (mekfûf) kalır (Nevâyî, 186). mefâ'îlün > keff: > mefâ'îlü (mekfûf)

Müstefîlün asli cüzünün taḥlî¹⁵ zahfına uğraması durumunda fe‘ülün (muḥalla‘) ortaya çıkar. Mef‘ülâtü asli cüzü ḥabn¹⁶ zahfına uğradığında mefā‘ilü (maḥbün), ḥabn ve keşf¹⁷ zihâfına uğradığında ise fe‘ülün (maḥbün-ı mekşûf) ortaya çıkar. Müstefîlün ve mef‘ülâtü serî‘ bahrinin asli cüzleridir (Nevâyî 1993: 169). Serî‘ bahri Arap edebiyatında dördüncü, Fars edebiyatında üçüncü dairededir.

cüz	harfler ve hareketleri	eski uygulama	yeni uygulama
mefā‘il	Me-Fe-A-‘i-Y-L	oo o	. - - .
mefā‘ilü	Me-Fe-A-‘i-Y-Lü	oo o o	. - - .
fe‘ülün	Fe-‘u-V-Lü-N	oo o	. - -

ne ḥoş-ḥâl bu aḥsent beyâr ân mey-i nâb

ki her gâh anı âh için şeyḥ olur şâb (Nazmî, 680/1) (Üst 2011: 1067)

Takti’:

(nehoşhâl) (buahsent) (beyârân) (meyînâb)

(kihergâh) (anıâh) (içenşeyh) (olurşâb)

(oo|o||) (oo|o||) (oo|o||) (oo|o||)

(. - - .) (. - - .) (. - - .) (. - - .)

mefā‘il mefā‘il mefā‘il mefā‘il (hezec-i müsemmen-i maḥşûr)

o cānâne ne dem içse şafâ-y-ıla mey-i nâb

o kim bile içe anı olur aña o cüllâb (Nazmî, 681/1) (Üst 2011: 1068)

Takti’:

(ocânâne) (nedemiçse) (safâyîle) (meyînâb)

(okimbîle) (içêâm) (olurâna) (ocüllâb)

(oo|o|o) (oo|o|o) (oo|o|o) (oo|o|o)

(. - - .) (. - - .) (. - - .) (. - - .)

¹⁴ Hazf, mefā‘ilün cüzünün sebab-i haffinin (LüN) hecesini düşürerek geriye kalan mefā‘i yerine fe‘ülün cüzünü getirmeye denir (Nevâyî, 138). mefā‘ilün > hazf: > mefā‘i ↔ fe‘ülün

¹⁵ Müstefîlün cüzünün ḥabn (S’nin düşürülmesi) ve kat‘ (veted-i mecmû’daki N’nin düşürülerek hareketli Lü’nün sakin kılınması) ile geriye kalan mütefîl yerine fe‘ülün’ün getirilmesidir (Nevâyî; 182, 186, 195). müstefîlün > ḥabn: > mütefîlün > kat‘: > mütefîl ↔ fe‘ülün (muḥalla‘)

Ḳādî ‘Abdu’llâh [öl. 857/1453?]’a göre ḥabn ikinci sakin harfin kaldırılması, kat‘ ise sebab-i haffin kaldırılarak son harfinin sakin kılınmasıdır: “ikinci harf-i sakin hazf olursa / ki ya’nî fā‘ilün fa‘lün kılınsa” beytindeki örnekten anlaşıldığına göre fā‘ilün’ün ikinci sakin harfi (N) hafzedilince geriye fā‘ilü kalır, sondaki hareketli harf (Lü) kat’ edilerek sakin kılınır, kalan fā‘il yerine fa‘lün konur (Aslan 2021a: 191).

¹⁶ Mef‘ülâtü cüzü ḥabn zahfına uğraması ile geriye mef‘ülâtü kalması, yerine mefā‘ilü getirilmesidir. mef‘ülâtü > ḥabn: > mef‘ülâtü ↔ mefā‘ilü. Kadî Abdullah’ın ḥabn tarifinin yanlış olduğu, ikinci sakin harfin değil ilk sakin harfin kaldırılması gerektiği anlaşıyor.

¹⁷ Keşf, mef‘ülâtü cüzünün sonundaki Tü’nün düşürülmesi, geriye kalan mef‘ülâ yerine mef‘ülün getirilmesidir (Nevâyî, 186). mef‘ülâtü > ḥabn: > mef‘ülâtü > keşf: > mef‘ülâ ↔ fe‘ülün

mefāʿilü mefāʿilü mefāʿilü mefāʿil (hezec-i müsemmen-i mekfûf-ı maqşûr)

közünj dek kanı nergis yüzünj dek kanı gülşen

enijn dek kanı nesrîn kadınj dek kanı sevsen (Nevâyî 1993: 34)

Takti':

(küzündekka) (nınergis) (yüzündekka) (nıgülşen)

(enindekka) (nınesrîn) (kadındekka) (nısevsen)

(o|o|o|o) (o|o|o|o) (o|o|o|o) (o|o|o|o)

(. - - .) (. - - .) (. - - .) (. - - .)

mefāʿilü feʿülün mefāʿilü feʿülün (hezec-i müsemmen-i mekfûf-ı mahzûf)

Mefāʿil'in sonu iki sakin harf, mefāʿilü'nün sonu harekeli harf, feʿülün'ün sonu ise tek sakin harften oluşmuştur.

mefʿülätü ~ mefʿülât ~ mefʿülân

Mefʿülätü asli cüzü vaqf zahfına uğradığında ortaya çıkan mefʿülât'ın yerine mefʿülân konur. Müstefilün kaç' zahfına uğradığında müstefil, tesbîg zahfına uğradığında müstefâl ortaya çıkar, yerine mefʿülân getirilir (Nevâyî 1993: 186, 196-97).¹⁸

cüz	harfler ve hareketleri	eski uygulama	yeni uygulama
mefʿülätü	Me-F-ʿu-V-Le-A-Tü	o o o o	- - - .
mefʿülât	Me-F-ʿu-V-Le-A-T	o o o	- - - .
mefʿülân	Me-F-ʿu-V-Le-A-N	o o o	- - -

ëy bî-çâre dil gel vâre hâlünj yâre kıl inhâ'

şâyed êde ol cevvar bir bir sözüñi işgâ' (Nazmî, 656/1) (Üst 2011: 1045)¹⁹

Takti':

(eybîçâre) (dîlgelvâr) (hâlünjyâre) (kıl inhâ')

(şâyed êde) (olcevvar) (birbirsözü) (ñîşgâ')

(o|o|o|o) (o|o|o||) (o|o|o|o) (o|o|o||)

(- - - .) (- - - .) (- - - .) (- - - .)

mefʿülätü mefʿülât mefʿülätü mefʿülât (müsemmen-i mekfûf-ı maqşûr)

Mefʿülätü cüzü bir harekeli harfle bitmekte iken mefʿülât ve mefʿülân'ın sonu iki sakin harftir.

¹⁸ mefʿülätü > vaqf: > mefʿülât ↔ mefʿülân (mekfûf) müstefilün > kaç': > müstefil > tesbîg: > müstefâl ↔ mefʿülân (maqşû-ı müsebbâg)

¹⁹ Osmanlı Türkçesine Arapçadan geçen kelimelerin sonundaki hemzeler genellikle yazılmaz ancak Nazmî'nin örneğinde inhâ' ve işgâ' kelimelerindeki hemzeler gösterilmiş ve takti'de sakin harf olarak değerlendirilmiştir.

fe'ül ~ fe'al

Fe'ülün asli cüzü *kaşr* zahfina uğrarsa fe'ül, *hazf* zahfina uğrarsa fe'al fer'i ortaya çıkar. Fā'ilün asli cüzü *habn* ve *kaşr* zahflarına uğrayınca fe'al fer'i elde edilir. Mefā'ilün cüzü *hetm* zahfina uğradığında fe'ül, *cebb* zahfina uğradığında fe'al fer'leri meydana gelir. Fā'ilātün cüzü *reb'* zahfina uğradığında ise fe'al fer'i elde edilmiş olur.²⁰ Fe'ülün, *baħr-i mütekârib'in*, *fā'ilün baħr-i mütedârik'in*, *fā'ilātün* ise *baħr-i remel*, *baħr-i cedîd*, *baħr-i hafif*, *baħr-i karîb*, *baħr-i medîd*, *baħr-i muzâri'*, *baħr-i müctes* ve *baħr-i müşâkil'in* asli cüzlerindedir. Arap edebiyatında mütekârib ve mütedârik bahirleri beşinci dairede, remel bahri üçüncü dairede, medîd bahri birinci dairede, muzâri', müctes ve hafif bahirleri dördüncü dairededir. Fars edebiyatında ise mütekârib ve mütedârik bahirleri dördüncü dairede, remel bahri birinci dairede, hafif bahri üçüncü dairede, muzâri' ve müctes bahirleri ikinci dairededir.

cüz	harfler ve hareketleri	eski uygulama	yeni uygulama
fe'ül	Fe-ʿu-V-L	oo	. - .
fe'al	Fe-ʿa-L	oo	. -

yine gönlüme çün selâm_etti ışk

benî öz öziñe gulâm_etti ışk (Dehhânî, 49/1) (Ersoy ve Ay 2017: 99)

Takti':

(yinêgön) (lümêçün) (selâmet) (di'ışk)

(benîöz) (özîñe) (gulâmet) (di'ışk)

(oo|o) (oo|o) (oo|o) (oo||)

(. - -) (. - -) (. - -) (. - .)

fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül (mütekârib-i müsemmen-i sâlim-i maşşür)

ola ol ki hoş hulk bir hoşca zât

latîf_olur_anda cemî'-i şîfât (Nazmî, 1026/1) (Üst 2011: 1392)

Takti':

(olâol) (kihoşul) (kbirhoş) (cazât)

(latîfö) (lurandâ) (cemî'i) (şîfât)

²⁰ Hetm, mefā'ilün asli cüzünde *hazf* (LüN'ün düşürülmesi) ve *kaşr* zihâfının (sondaki 'iY harflerinden Y'nin düşürülmesi, kalan 'i'nin sakin kılınması) uygulanması neticesinde geriye kalan mefā' yerine fe'ül getirilmesidir (Nevâî 1993: 183). *Cebb*, mefā'ilün'den iki sebab-i hafifin ('iY-LüN) düşürülmesi ile geriye kalan mefā' unsurunun yerine fe'al cüzünün konulması hadisesidir (Nevâî, 173). Fe'ülün asli cüzünün sonundaki sebab-i hafifin (LüN) N'sini düşürmek ve Lü'yü sakin kılmak yoluyla *kaşr* zahfina uğratmaktır; geriye fe'ül kalır (Nevâî, 186). Fe'ülün cüzü *hazf* edilirse (sondaki LüN düşürülürse) fe'ü kalır, yerine fe'al getirilir (Nevâî, 183). Fā'ilātün cüzü *reb'* (*habn* ve *kat'* zahflarının beraber uygulanması) zahfina uğradığında geriye fe'il kalır, yerine fe'al getirilir (Nevâî, 192). Fā'ilün cüzü *habn* ve *kaşr* zahflarına uğradığında fe'il kalır, yerine fe'al getirilir. mefā'ilün > *hazf*: > mefā'iY; *kaşr*: > mefā'i > *hetm*: > mefā' (ehtm) ↔ fe'ül. mefā'ilün > *cebb*: > mefā' (mecbüb) ↔ fe'al. fe'ülün > *kaşr*: > fe'ül. fe'ülün > *hazf*: > fe'ü ↔ fe'al. fā'ilātün > *reb'*: > *habn*: > fe'ilātün > *kat'*: fe'ilā > fe'il ↔ fe'al. fā'ilün > *habn*: > fe'ilün > *kaşr*: > fe'il ↔ fe'al

(o|o|o) (o|o|o) (o|o|o) (o|o|o)

(. - -) (. - -) (. - -) (. - .)

fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'al (mütekârib-i müsemmen-i sâlim-i makşûr)

dirîdür şü kimse ki yâr öldürür

ne ğam aña kim ğam-güsâr öldürür (Şeyhî, 37/1) (Biltekin 2003: 132)

Takti':

(dirîdür) (şukimsê) (kiyâröl) (dürür)

(negamâ) (nakimgam) (güsâröl) (dürür)

(o|o|o) (o|o|o) (o|o|o) (o|o|o)

(. - -) (. - -) (. - -) (. - .)

fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'al (mütekârib-i müsemmen-i sâlim-i mahzûf)

yâ vaşl ile könlümge qarîneyle murâd

yâ katl ile koyma bu hayâtımğa eser (Nevâyî 1993: 37)²¹

Takti':

(yâvasli) (lekönlümge) (karîneyle) (murâd)

(yâ katli) (lekoymâbu) (hayâtımğa) (eser)

(o|o|o) (o|o|o|o) (o|o|o|o) (o|o|o|o)

(o|o|o) (o|o|o|o) (o|o|o|o) (o|o|o|o)

(- - .) (. - - .) (. - - .) (. - .)

(- - .) (. - - .) (. - - .) (. - .)

*mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'al (hezec-i müsemmen-i ahreb-i²² mekfûf-ı ehtem)**mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'al (hezec-i müsemmen-i ahreb-i mekfûf-ı mecbûb)*

Fe'ül iki sakin harfle, fe'al ise bir sakin harfle bitmektedir.

müstef'ilün ~ müstef'ilân

Müstef'ilün cüzü izâle zahfina uğradığında müstef'ilân meydana gelir. Mütefâ'ilün asli cüzü izmâr²³ zahfina uğrayınca müstef'ilün fer'i ortaya çıkar. Müstef'ilün baħr-i recez'in, mütefâ'ilün ise baħr-i kâmil'in asli cüzüdür.

²¹ Bu örnekte görüldüğü gibi veznin son cüzü fe'ül gibi fe'al de olabilmektedir, tıpkı remel bahrinin vezinlerinde ilk cüzün fe'ilâtün yerine fâ'ilâtün, son cüzün fe'ilün'ün yerine fa'lün olabilmesi gibi.

²² Ahreb, mefâ'ilün cüzünün ħarb zahfina uğraması ile geriye kalan fâ'ilü yerine mef'ülü getirilmesidir (Nevâyî 1993: 127). ħarb ise mefâ'ilün'ün başındaki M ve sonundaki N harflerinin düşürülmesidir (Nevâyî, 182).

²³ Müzâl, izâle zahfina uğramış demektir. İzâle ise müstef'ilün asli cüzünün veted-i mecmû'una (iLÜN) bir elif ilave etmektir; böylece müstef'ilân meydana gelir (Nevâyî; 184, 191). Veted, üç harften oluşan ses grubunun adıdır. Veted-i mecmû', ilk iki harfi harekeli, üçüncüsü sakin olanına denir; şecer, meger gibi (Nevâyî, 197). İzâm, mütefâ'ilün asli cüzündeki harekeli T'nin

cüz	harfler ve hareketleri	eski uygulama	yeni uygulama
müstef'ilün	Mü-S-Te-F-ı-Lü-N	o o o o	- - . -
müstef'ilân	Mü-S-Te-F-ı-Le-A-N	o o o o	- - . -

birgün gönülden cânımı dildâra ısrâr_eyleyem

evvel özümden el çekem pes 'azm-i dîdâr_eyleyem (Şeyhî, 121/1) (Biltekin 2003: 193)

Takti':

(birgüngönül) (dencânümî) (dildâraî) (sâreyleyem)

(evvel özüm) (den elçekem) (pes azmidî) (dâreyleyem)

(o|o|o|o|) (o|o|o|o|) (o|o|o|o|) (o|o|o|o|)

(- - . -) (- - . -) (- - . -) (- - . -)

müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün (recez-i müsemmen-i sâlim)

'ışk_ıla olınmış-durur çünkim bu 'âlem ibtidâ'

oldur ki hep pür-ışkdur halk_ı cihân tâ intihâ' (Nazmî, 148/1) (Üst 2011: 572)

Takti':

(ışkılaô) (lınmışdurur) (çünkimbu'â) (lemibtidâ')

(oldurkihep) (pür'ışkdur) (halkîcihan) (tâintihâ')

(o|o|o|o|) (o|o|o|o|) (o|o|o|o|) (o|o|o|o||)

(- - . -) (- - . -) (- - . -) (- - . -)

müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilân (recez-i müsemmen-i sâlim-i müzâl)

Müstef'ilün'ün sonunda bir sakin harf, müstef'ilân'ın sonunda ise iki sakin harf vardır.

fâ'ilâtün ~ fâ'ilâtân ~ fâ'iliyyân

Fâ'ilâtün'ün tesbîğ zahfına uğraması ile fâ'ilâtân cüzü meydana gelir (Nevâyî 1993: 190).²⁴

Fâ'ilâtün baħr-i remel'in aslı cüzüdür.

cüz	harfler ve hareketleri	eski uygulama	yeni uygulama
fâ'ilâtün	Fe-A-ı-Le-A-Tü-N	o o o o	- . - -
fâ'ilâtân	Fe-A-ı-Le-A-Te-A-N	o o o o	- . - -

hazfedilerek harekesiz kılınması, ortaya çıkan mütfâ'ilün yerine müfte'ilün getirilmesidir. müstef'ilün > izâle: > müstef'ilân (müzâl). mütefâ'ilün > izmâr: > müstef'ilün (muźmer)

²⁴ Tesbîğ, fâ'ilâtün'ün sonundaki sebab-i hafife (Tü-N) bir sakin elif ilave etmektir; böylece fâ'ilâtân meydana gelir (Nevâyî 1993: 196). Nevâyî'ye göre fâ'ilâtân cüzünün yerine fâ'iliyyân getirilir (1993: 190). fâ'ilâtün > tesbîğ: > fâ'ilâtân (müsebbag) ↔ fâ'iliyyân

fa'iliyyān	Fe-A-‘i-Li-Y-Ye-A-N	o oo o	- . - -
------------	---------------------	--------	---------

baña la‘inden o cānān eylese bir buse i‘tā’

eyler_îdî ben ğamından ölmüşî luḫfıyla iḫyā’ (Nazmî, 163/1) (Üst 2011: 587)²⁵

Takti’:

(bānala’lin) (den ocānān) (eylesēbir) (būsei’tā’)

(eylerîdî) bengamından) (ölmişîlut) (fiylaihyā’)

(o|oo|o|) (o|oo|o|) (o|oo|o|) o|oo|o||

(- . - -) (- . - -) (- . - -) (- . - -)

fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātān (remel-i müsemmen-i sālīm-i müsebbag)

dilber ḫayālî ey dil geldükçe olma nālān

k’ādem olunca evde etmezler_āh u efgān (Çākerî, 83/1) (Aslan 2007: 73)

Takti’:

(dilberha) (yālieydil) (geldükçe) (olmanālān)

(k’ādemo) (lıncaevdē) (etmezle) (rāhuefgān)

(o|o|o) (o|oo|o|) (o|o|o) (o|oo|o||)

(- - .) (- . - -) (- - .) (- . - -)

mef‘ülü fā‘ilātün mef‘ülü fā‘ilātān (muzāri‘-i müsemmen-i aḫreb-i müsebbag)

Fā‘ilātün cüzünün sonu tek sakin harfle bitiyorken fā‘ilātān’ın sonu iki sakin harfle bitmektedir; fā‘iliyyān ise fā‘ilātān’ın yerine getirilmektedir.

fā‘ilün ~ fā‘ilātü ~ fā‘ilāt ~ fā‘ilān

Fā‘ilātün asli cüzü ḫazf zahfına uğrayınca fā‘ilün, kaşr zahfına uğrayınca fā‘ilāt, keff zahfına uğrayınca ise fā‘ilātü cüzleri meydana gelir. Mefā‘ilün asli cüzü eşter zahfına uğrayınca fā‘ilün ortaya çıkar. müstef‘ilün ref zahfına uğrayınca fā‘ilün oluşur. Mef‘ülātü tayy ve keşf zihâfına uğradığında fā‘ilün, tayy zahfına uğradığında fā‘ilātü, tayy ve vaḫf zihâfına uğradığında ise fā‘ilān elde edilmiş olur.²⁶

²⁵ Nevâî’de beyit örneği verilmiyor, cüz fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘iliyyān (remel-i müseddes-i meşkül ü müsebbag) vezninin parçası olarak veriliyor (Nevâî, 168).

²⁶ Fā‘ilātün’ün ḫazf zahfına uğramasıyla sondaki sebab-i hafif (Tü-N) düşürüldüğünde fā‘ilā kalır, yerine fā‘ilün getirilir. Fā‘ilātün kaşr zahfına uğrayınca sondaki sebab-i hafif (Tü-N) N’si düşer ve Tü’nün harekesi sakin kılınır, fā‘ilāt ortaya çıkar, yerine fā‘ilān getirilir (Nevâî 1993: 186). fā‘ilātün > ḫazf: > fā‘ilün (maḫzūf). fā‘ilātün > keff > fā‘ilātü (mekfūf). fā‘ilātün > kaşr: > fā‘ilāt (maḫşūr) ↔ fā‘ilān Kimi aruz bilginlerine göre fā‘ilāt, asli cüzün terfil zahfına uğraması ile meydana gelmiştir, buna göre cüz müreffel adını alır ve yerine fā‘ilān getirilmez (Nevâî, 185). Nazmî’ye göre ise fā‘ilāt maksûrdur ve değiştirilmez. Anadolu-Osmanlı sahası şairlerinde fā‘ilāt yerine fā‘ilān’ın getirilmesinin çoğu zaman tercih edilmediği söylenebilir. Mefā‘ilün’ün şeter zahfına uğraması Me ve Y’nin düşürülmesi, geriye fā‘ilün kalmasıdır. Müstef‘ilün’ün ref zahfına uğraması MüS’ün düşürülmesi, böylece geriye tef‘ilün’ün kalması yerine fā‘ilün getirilmesidir. Mef‘ülātü’nün tayy zahfına uğraması V’nin düşürülerek geriye mef‘ilātü kalması, yerine fā‘ilātü getirilmesidir. Aynı cüz tayy ve keşf zihâfına uğradığında mef‘ilā ortaya çıkar, yerine fā‘ilün getirilir. Yine bu cüz tayy ve vaḫf zihâfına uğrarsa geriye fā‘ilāt kalır, yerine fā‘ilān getirilir. mefā‘ilün > şeter: > fā‘ilün (eşter). müstef‘ilün > ref: >

cüz	harfler ve harekeleri	eski uygulama	yeni uygulama
fā'ilün	Fe-A-ı-Lü-N	o o o	- . -
fā'ilātü	Fe-A-ı-Le-A-Tü	o o o o	- . - .
fā'ilât	Fe-A-ı-Le-A-T	o o o	- . - .
fā'ilân	Fe-A-ı-Le-A-N	o o o	- . -

cānā hayāt-ı cān vērür ol cāna leblerün

yākūta reng eder dahı mercāna leblerün (Ahmed-i Dâ'î, 268/1) (Özmen 2001: 234)

Takti':

(cānāha) (yâtıcānve) (rürolcāna) (leblerün)

(yākūta) (rengederda) (hımercāna) (leblerün)

(o|o|o) (o|o|o|o) (o|o|o|o) (o|o|o|)

(- . -) (- . - .) (- . - .) (- . -)

mef'ülü fā'ilātü mef'ülü fā'ilün (muzāri'-i müsemmen-i mekfūf-ı mahzūf)

veh nē hāletdür ki mēn her nēçe körgüzsem niyāz

ay meh-ı bed-mihr sēndin zāhir olmas gayr-ı nāz (Nevâyî 1993: 43)

Takti':

(vehnehâlet) (dürkimenher) (nēçekörgüz) (semniyâz)

(aymehîbed) (mihrsendin) (zâhirolmas) (gayrınâz)

(o|o|o|o|) (o|o|o|o|) (o|o|o|o|) (o|o|o||)

(- . - -) (- . - -) (- . - -) (- . -)

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilân (remel-i müsemmen-i sālīm-i maqşūr)

şöyle ki ehl-ı hevā her dem olur bî-ķarār

anı eder onmaduk ğide ğide rüzigār (Nazmî, 2282/1) (Üst 2011: 2453)

Takti':

(şöylekieh) (lîhevâ) (herdemolur) (bîkarâr)

(ânieder) (onmaduk) (ğideğidê) (rüzigâr)

(o|o|o|o|) (o|o|o|) (o|o|o|o|) (o|o|o||)

tef'ilün ↔ fā'ilün (merfū'). mef'ülātü > tayy: > fā'ilātü (matvî). mef'ülātü > tayy ve keşf: > mef'ilā ↔ fā'ilün (matvî-yi mekşūf). mef'ülātü > tayy ve vakf: > fā'ilât ↔ fā'ilân (matvî-yi mevkūf)

(- . . -) (- . -) (- . . -) (- . -)

müfte'ülün fā'ilün müfte'ülün fā'ilāt (münserih-i müsemmen-i maṭvī-yi maḫşūr)

Fā'ilün cüzü bir sakin harfle, fā'ilātü bir harekeli harfle, fā'ilāt iki sakin harfle bitmekte olup yerine fā'ilān getirilmektedir.

fe'ilün ~ fe'ilātü ~ fe'ilāt ~ fe'ilān

Fā'ilün asli cüzü ḥabn zahfına uğrarsa fe'ilün; fā'ilātün ḥabn ve ḥazf zihâfına uğrarsa fe'ilün, ḥabn ve kaşr zihâfına uğrarsa fe'ilāt; mef'ülātü ḥabn, ṭayy ve keşf zihâfına uğrarsa fe'ilün ve ḥabl zahfına uğrarsa fe'ilātü meydana gelir.²⁷

cüz	harfler ve harekeleri	eski uygulama	yeni uygulama
fe'ilün	Fe-ı-Lü-N	ooo	. . -
fe'ilātü	Fe-ı-Le-A-Tü	ooo o	. . - .
fe'ilāt	Fe-ı-Le-A-T	ooo	. . - .
fe'ilān	Fe-ı-Le-A-N	ooo	. . -

çarḥ-ı kec-rev görüñüz niçe sever bî-hüneri

yire deper görürem dāime ehl-i hüneri (Dehhânî, 34/1) (Ersoy ve Ay 2017: 91)

Takti':

(çarhıkecrev) (görünüznî) (çe severbî) (hünerî)

(yire dêper) (görüremdâ) (imeehli) (hünerî)

(o|ooo|o) (ooo|o) (ooo|o) (ooo|)

(- . . -) (. . -) (. . -) (. . -)

fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün (Remel-i müsemmen-i sâlim-i maḫbün-ı maḫzûf)

veh ki ol muğ-beçe her dem ki çeker bāde-yi nāb

koğgalur 'arbedeşidin bu kühen deyr-i ḥarāb (Nevâyî 1993: 43)

²⁷ Fā'ilün ḥabn zahfına uğrarsa A düşer ve fe'ilün ortaya çıkar. Fā'ilātün ilk sebab-i hafifinin (Fe-A) sakin harfî A düşer, böylece fe'ilātün (maḫbün) kalır; bu maḫbün cüz keff zahfına uğradığında (sondaki N düşüğünde) fe'ilātü (meşkül) kalır; yine bu cüz kaşr zahfına uğrayınca sondaki sebab-i hafifin (Tü-N) N'si düşer ve Tü'nün harekesi sakin kılınır; böylece geriye fe'ilāt (maḫşūr) kalır; fe'ilāt'ın yerine Nevâyî'ye göre fe'ilān getirilir. Fe'ilātün (maḫbün) ḥazf edildiğinde (sonundaki TüN düşürüldüğünde) fe'ilā kalır, yerine fe'ilün getirilir. Mef'ülātü ḥabn zahfına uğradığında F düşer, mef'ülātü kalır, ṭayy zahfına uğrayınca V düşer, me'ilātü kalır; keşf zahfına uğrayınca Tü düşer, me'ilā kalır, yerine fe'ilün getirilir. Aynı cüz ḥabl zahfına uğrarsa ḥabn ve ṭayy zihâfına uğrayınca F ve V düşer, me'ilātü kalır, yerine fe'ilātü getirilir (Nevâyî 1993: 182-83, 186, 195). fā'ilün > ḥabn: > fe'ilün (maḫbün). fā'ilātün > ḥabn: > fe'ilātün (maḫbün) > keff: > fe'ilātü (maḫbün u meşkül). fā'ilātün > ḥabn: > fe'ilātün (maḫbün) > kaşr: > fe'ilāt ↔ fe'ilān (maḫbün u maḫşūr). fā'ilātün > ḥabn: > fe'ilātün (maḫbün) > ḥazf: > fe'ilā ↔ fe'ilün (maḫbün u maḫzûf). mef'ülātü > ḥabn, ṭayy, keşf: > fe'ilün (maḫbün-ı maṭvī-yi meḫşûf). mef'ülātü > ḥabl: > fe'ilātü (maḫbül)

Takti':

(vehkiolmug) (beçherdem) (kiçkerbâ) (deyinâb)
(kozgalur'ar) (bedesîdin) (bukühendey) (riharâb)

(o|ooo|o|) (ooo|o|) (ooo|o|) (ooo||)

(- . . -) (. . . -) (. . . -) (. . .)

fâ'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlân (Remel-i müsemmen-i sâlim-i maħbûn-ı maķşûr)

merd_odur kim seg-i nefsi ile dâim êde ceng

özge şebâzdur_ol k'ura anuñ cengine çeng (Nazmî, 3765/1) (Üst 2011: 3884)

Takti':

(merdodurkim) (seginefsî) (iledâim) (edeceng)
(özge şebâ) (zdurolkû) (raanuncen) (gineçeng)

(o|ooo|o|) (ooo|o|) (ooo|o|) (ooo||)

(- . . -) (. . . -) (. . . -) (. . .)

fâ'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlât (Remel-i müsemmen-i sâlim-i maħbûn-ı maķşûr)

Fe'îlâtün'ün sonu sakin, fe'îlâtü'nün sonu harekeli, fe'îlât'ın ise sonu iki sakin harfle bitmektedir; fe'îlât yerine Nevâyî'ye göre fe'îlân getirilmektedir.

d) fa' ~ fâ'

Fe'ülün beter zahfına uğrarsa fa'; mefâ'ilün ezell zahfına uğrarsa fâ', beter zahfına uğrarsa fa'; fa'îlâtün caħf zahfına uğrarsa fa', caħf ü müsebbag zihâflarına uğrarsa fâ'; mef'ülâtü ced' zahfına uğrarsa fâ' ve naħr zahfına uğrarsa fa' cüzleri ortaya çıkar.²⁸

cüz	harfler ve hareketleri	eski uygulama	yeni uygulama
fa'	Fe'	o	-
fâ'	Fe-A-'	o	- .

çarĥ yene zulum u cevr eyledi bünyâd

kıldı felek ĥâdişâtı cânıma bî-dâd (Nevâyî)

Takti':

²⁸ Fe'ülün beter zahfına uğradığında Fe'uV düşer ve LüN kalır, yerine fa' getirilir. Mefâ'ilün hetm ve ĥarm zihâfına uğradığında geriye fâ' kalır. Aynı cüz cebb ve ĥarm zihâfına uğradığında kalan fâ yeri fa' getirilir. Caħf, fâ'îlâtün asli cüzü ĥabn zihafına uğradığında ortaya çıkan fe'îlâtün'den fâşıla-yı suğrâ (Fe-i-Le-A) düşürülmesi, geriye Tün (meçûf) kalması, yerine fa' konmasıdır. Bu fa' cüzü tesbîg zahfına uğrarsa yani bir sakin elif (A) eklenirse fâ' (meçûf u müsebbag) elde edilir. Mef'ülâtü ced' zahfına uğradığında geriye Le-A-Tü kalır, T sakin okunur, böylece lât kalır, yerine fâ' konur; yine bu cüz naħr zahfına uğradığında geriye lâ kalır, yerine fâ' konur (Nevâyî 1993: 171, 173, 191, 196).

(çarhyenê) (zulmucevr) (eyledibün) (yâd)

(kıldıfelek) (hâdisâtı) (cânımabî) (dâd)

(o|ooo|) (o|oo|o) (o|ooo|) (o||)

(- . . -) (- . . -) (- . . -) (- .)

müfte'ülün fâ'ilâtü müfte'ülün fâ' (münserih-i müsemmen-i matvî-yi menhūr)

râstî kıddün ħırâmı seyridür cānā

baña şimdî cāndan_olan matlab-ı a'lā (Nazmî, 386/1) (Üst 2011: 792)²⁹

Takti':

(râstîkad) (dünhırâmî) (seyridürcâ) (nâ)

(bânaşimdî) (cāndanolan) (matlabîa') (lâ)

(o|oo|o|) (o|oo|o|) (o|oo|o|) (o|)

(- . . -) (- . . -) (- . . -) (-)

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fa' (remel-i müsemmen-i sâlim-i mechûf)

Fa' cüzü sakın bir harfle bitmektedir, fâ' ise iki sakın harfle bitmektedir.

fa'lü ~ fa'lün ~ fa'lân

Fe'ülün asli cüzü şerm zahfına uğrarsa fa'lü, şelm zahfına uğrarsa fa'lün; fâ'ilâtün asli cüzü kat' zahfına uğrarsa fa'lün, kat' ve tesbîg zihâfına uğrarsa fa'lân; müstef'ilün ħazz ve tesbîg zihâfına uğrarsa fa'lân, fâ'ilün kat' zahfına uğrarsa fa'lün, müstef'ilün ħazz zahfına uğrarsa fa'lün ve mef'ülâtü şalm zahfına uğrarsa fa'lün ortaya çıkar.³⁰

cüz	harfler ve hareketleri	eski uygulama	yeni uygulama
fa'lü	Fe'-Lü	o o	- .
fa'lün	Fe'-Lü-N	o o	- -
fa'lân	Fe'-Le-A-N	o o	- -

kêl ki ħamıñdın cānga yètip-mèn

hecrde ölmek çäre ètip-mèn (Nevâyî 1993: 110)

²⁹ Nazmî'de veznin ismi remel-i mütemmen-i sâlim-i maħçûf u maħçûf olarak verilmektedir; oysa maħçûf söz konusu değildir.

³⁰ Fe'ülün şerm zahfına uğradığında Fe ve N düşer, 'ülü kalır, yerine fa'lü konur; şelm zahfına uğradığında ise Fe düşer, 'ülün kalır, yerine fa'lün konur. Fâ'ilâtün kat' zahfına uğradığında A-Tü-N düşer, L'nin harekesi sakın kılınır, geriye kalan fâ'il yerine fa'lün konur; tesbîg zahfına uğrarsa fa'lân ortaya çıkar. Müstef'ilün ħazz zahfına uğradığında 'i-Lü-N düşer, geriye müstef yerine fa'lün konur, tesbîg zahfına uğrayınca fa'lân ortaya çıkar. Fâ'ilün kat' zahfına uğradığında N düşer ve L'nin harekesi sakın kılınır, böylece fâ'il elde edilir, yerine fa'lün konur. Mef'ülâtü şalm zahfına uğradığında Le-A-Tü düşer, geriye mef'ü kalır, yerine fa'lün konur. fe'ülün > şerm: > 'ülü ↔ fa'lü (eşrem). fe'ülün > şelm: > 'ülün ↔ fa'lün (eşlem). fâ'ilâtün > kat': > fâ'il ↔ fa'lün (maħtû') > tesbîg: > fa'lân (müsebbâğ). fâ'ilün > kat': > fâ'il ↔ fa'lün (maħtû'). müstef'ilün > ħazz: > müstef ↔ fa'lün (eħazz) > tesbîg: > fa'lân (müsebbâğ). mef'ülâtü > şalm: > mef'ü ↔ fa'lün (aşlem)

Takti':

(kelki) (gamındın) (cânga) (yetipmen)

(hecr) (deölmek) (çâre) (etipmen)

(o|o) (oo|o|) (o|o) (oo|o|)

(-.) (.-) (-.) (-.)

fa'lü fe'ülün fa'lü fe'ülün (mütekârib-i müsemmen-i eşrem-i maşşür)

seni ol dem ki kördüm çey gül-çehr

tüşti könlümge 'arızındın mihr (Nevâyî 1993: 52)

(senioldem) (kikördümey) (gülçehr)

(tüştikönlüm) (geârizın) (dınmihr)

(ooo|o|) (oo|o|o|) (o|o|)

(. . -) (. . -) (-)

fe'ilātün mefā'ilün fa'lān (hafif-i müseddes-i maşbün-ı maqtū'ı müsebbag)

la'lün büsın almak tenhā

hazz almakdur cāndan cānā (Nazmî, 625/1) (Üst 2011: 1018)

Takti':

(la'lün) (büsın) (almak) (tenhā)

(hazzal) (makdur) (cāndan) (cānā)

(o|o|) (o|o|) (o|o|) (o|o|)

(- -) (- -) (- -) (- -)

fa'lün fa'lün fa'lün fa'lün (mütedârik-i müsemmen-i maqtū')

beni unutmadı yār çeyledi yād

dil-i ğamgīnümü kıldı hem şād (Şâhidî, 28/1) (Kufacı 2020: 124)

Takti':

(beniûnut) (madıyârey) (lediyâd)

(diligamgî) (nümikıldî) (hemşâd)

(ooo|o|) (ooo|o|) (ooo||) / (o|o|)

(. . -) (. . -) (. . -) / (-)

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlât / fa'lân (remel-i maḥbûn-ı müreffel / maḥtû'-ı müsebbag)³¹

Fa'lü cüzünün sonunda bir harekeli harf vardır, fa'lün'ün sonu bir sakin harftir, fa'lân ise iki sakin harfle bitmektedir.

Anadolu'da yazılmış bazı Türkçe aruz risalelerine göre benzer vezinler

Anadolu'da klasik Türk edebiyatının oluşum devresinde Türkçe aruz risalesi telif eden şairler olarak Aḥmedî [öl. 815/1413], Aḥmed-i Dâ'î [öl. 824/1421] (Sevgi 2007), Muṭahhar bin Ebî Ṭâlib [öl. 826/1423?] (Aslan 2021b), Kâḍî 'Abdu'llâh-i Münşî [öl. 857/1453?] (Aslan 2021a), 'Alî bin Hüseyin-i Amâsî [öl. 875/1471] (Coşkun 2003), Bardahî [öl. 905/1500?] (Sevgi 2008) ve Sürûrî [öl. 969/1562] (Şafak 2017) sayılabilir. Bu şairlerin risalelerinde cüzleri benzer olan vezinlerin bir kısmı şöyledir:

fa' müfte'îlün mefâ'îlün fa' (Amâsî, Bardahî) (Coşkun 2003: 123, Sevgi 2008: 44)

fâ'îlân müfte'îlün fâ'îlân müfte'îlün (Mutahhar) (Aslan 2021b: 28)

fâ'îlâtü müfte'îlün fâ'îlâtü müfte'îlün (Amâsî, Bardahî) (Coşkun 2003: 126, Sevgi 2008: 48)

fâ'îlâtü fâ'îlâtün fâ'îlâtü fâ'îlâtün (Ahmedî: 146b)

fe'îlâtü fâ'îlâtün fe'îlâtü fâ'îlâtün (Ahmed-i Dâ'î) (Sevgi 2007: 6)

fâ'îlâtü müfte'îlün fâ'îlât (Sürûrî) (Şafak 2017: 11)

fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlât (Ahmed-i Dâ'î) (Sevgi 2007: 5)

fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlât (Sürûrî) (Şafak 2017: 10)

fâ'îlâtün mefâ'îlün fe'îlât (Sürûrî) (Şafak 2017: 10)

fâ'îlâtün mefâ'îlün fe'îlün (Amâsî) (Coşkun 2003: 125)

fâ'îlün fâ'îlün fe'ülün fe'ül (Sürûrî) (Şafak 2017: 9)

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fa'lün (Sürûrî) (Şafak 2017: 10)

fe'îlâtün mefâ'îlün fa'lün (Sürûrî) (Şafak 2017: 10)

fe'îlâtün mefâ'îlün fe'îlün (Amâsî) (Coşkun 2003: 126)

fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül (Ahmed-i Dâ'î, Amâsî, Bardahî) (Sevgi 2007: 9, Coşkun 2003: 126, Sevgi 2008: 48)

fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'al (Kadı Abdullah) (Aslan 2021a: 212)

fe'ülün mefâ'îlün fe'ülân (Sürûrî) (Şafak 2017: 11)

³¹ Bu vezindeki fe'îlât'ın niçin fe'îlân olmadığı sorusu akla gelebilir. Fe'îlân'ın Osmanlı şiirinde tercih edilmediği kanaatindeyiz.

mefâ'îlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilât (Sürûrî) (Şafak 2017: 8)

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fa'lün (Kadı Abdullah) (Aslan 2021a: 210)

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât (Ahmed-i Dâ'î, Bardahî, Sürûrî) (Sevgi 2007: 8, Sevgi 2008: 47, Şafak 2017: 11)

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilân (Sürûrî) (Şafak 2017: 9)

mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilât (Sürûrî) (Şafak 2017: 10)

mef'ülü fâ'ilâtün mefâ'îlü fâ'ilâtü (Amâsî) (Coşkun 2003: 129)

mef'ülü mefâ'îlü fâ'ilât (Sürûrî) (Şafak 2017: 11)

mef'ülü mefâ'ilün mefâ'îlü fe'al (Kadı Abdullah) (Aslan 2021a: 212)

müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün fa' (Kadı Abdullah) (Aslan 2021a: 211)

müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün fâ'ilât (Sürûrî) (Şafak 2017: 8)

müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fa' (Bardahî, Amâsî) (Sevgi 2008: 46, Coşkun 2003: 129)

müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilât (Sürûrî) (Şafak 2017: 11)

müfte'ilün mef'ülâtü müfte'ilün fâ'ilât (Sürûrî) (Şafak 2017: 10)

müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilât (Sürûrî) (Şafak 2017: 8)

müfte'ilün müfte'ilün mef'ülât (Sürûrî) (Şafak 2017: 10)

müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fa'lün (Ahmed-i Dâ'î) (Sevgi 2007: 9)

Ali Şîr Nevâyî'de her bahre ait vezinler ayrı ayrı sıralanmıştır. Buna göre benzer cüzlerden oluşan vezinler şu şekildedir:³²

bahirler	vezinler
baħr-i cedîd	fâ'ilâtün fâ'ilâtün mefâ'ilün (sâlim-i maħbün) fe'ilâtün fe'ilâtün mefâ'ilün (maħbün)
baħr-i hafif	fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün (sâlim-i maħbün-ı maħzûf) fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilân (sâlim-i maħbün-ı maħşür) fâ'ilâtün mefâ'ilün fa'lün (sâlim-i maħbün-ı maħtû')

³² Nevâyî'de bulunmayan vezinler kar tanesi (*) ile gösterilmiştir.

	<p>fā'ilātün mefā'ilün fa'lān (sālim-i maḥbūn-ı maḥtū'-ı müsebbag)</p> <p>fe'ilātün mefā'ilün fa'lün (maḥbūn-ı maḥtū')</p> <p>fe'ilātün mefā'ilün fa'lān (maḥbūn-ı maḥtū'-ı müsebbag)</p> <p>fā'ilātün mefā'ilün fā' (sālim-i maḥbūn-ı meḥūf-ı müsebbag)</p> <p>fā'ilātün mefā'ilün fa' (sālim-i maḥbūn-ı meḥūf)</p>
baḥr-i hezec	<p>mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün (sālim)</p> <p>mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilān (sālim-i müsebbag)</p> <p>mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'il (sālim-i maḥşūr)</p> <p>mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün (sālim-i maḥzūf)*</p> <p>mefā'ilü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün (mekfūf-ı maḥzūf)</p> <p>mefā'ilü mefā'ilü mefā'ilü mefā'il (mekfūf-ı maḥşūr)</p> <p>mefā'ilü mefā'il mefā'ilü mefā'il (mekfūf-ı maḥşūr)</p> <p>mefā'ilün mefā'ilü mefā'ilün mefā'il (maḥbūz-ı maḥzūf)</p> <p>mefā'ilün mefā'il mefā'ilün mefā'il (maḥbūz-ı maḥşūr)</p> <p>mefā'ilün fe'ülün mefā'ilün fe'ülün (maḥbūz-ı maḥzūf)</p> <p>mef'ülü mefā'ilün mef'ülü mefā'ilün (aḥreb-i sālim)</p> <p>mef'ülü mefā'ilān mef'ülü mefā'ilān (aḥreb-i müsebbag)</p> <p>mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün (aḥreb-i mekfūf-ı maḥzūf)</p> <p>mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü mefā'il (aḥreb-i mekfūf-ı maḥşūr)</p> <p>mefā'ilün mefā'ilün mefā'il (sālim-i maḥşūr)</p> <p>mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün (sālim-i maḥzūf)</p> <p>mef'ülü mefā'ilün mefā'il (aḥreb-i maḥbūz-ı maḥşūr)</p> <p>mef'ülü mefā'ilün fe'ülün (aḥreb-i maḥbūz-ı maḥzūf)</p> <p>mef'ülü mefā'ilü fe'ülün (aḥreb-i mekfūf-ı maḥzūf)</p> <p>mefā'ilü mefā'ilü mefā'il (mekfūf-ı maḥşūr)</p>

	mefā'īlü mefā'īl (mekfūf-1 maqşūr)
baħr-i kāmīl	mütefa'īlün mütefa'īlün mütefa'īlün mütefa'īlün (sālim) mütefa'īlün fe'ülün mütefa'īlün fe'ülün (sālim-i maħzūf)
baħr-i qarīb	mefā'īlü mefā'īlü fā'īlün (mekfūf-1 maħzūf) mefā'īlü mefā'īlü fā'īlān (mekfūf-1 maqşūr) mefā'īlü mefā'īlü fā'īlāt (mekfūf-1 müreffel) mefā'īlü mefā'īlü fā'īlātü (mekfūf)
baħr-i muzāri'	mefā'īlü fā'īlāt mefā'īlü fā'īlān (mekfūf-1 maħzūf-1 maqşūr) mefā'īlü fā'īlün mefā'īlü fā'īlün (mekfūf-1 maħzūf) meḥ'ülü fā'īlātün meḥ'ülü fā'īlātün (aħreb-i sālim) meḥ'ülü fā'īlātün meḥ'ülü fā'īliyyān (aħreb-i sālim-i müsebbag) meḥ'ülü fā'īliyyān meḥ'ülü fā'īliyyān (aħreb-i müsebbag) meḥ'ülü fā'īlātün meḥ'ülü fā'īlān (aħreb-i sālim-i maqşūr) meḥ'ülü fā'īlātü mefā'īlü fā'īlün (aħreb-i mekfūf-1 maħzūf) meḥ'ülü fā'īlātü mefā'īlü fā'īlān (aħreb-i mekfūf-1 maqşūr) meḥ'ülü fā'īlātü mefā'īlü fā' (aħreb-i mekfūf-1 meħūf-1 müsebbag) meḥ'ülü fā'īlātü mefā'īlü fa' (aħreb-i mekfūf-1 meħūf)
baħr-i müctes	mefā'īlün fe'īlātün mefā'īlün fe'īlātün (maħbün) mefā'īlün fe'īlātün mefā'īlün fe'īlün (maħbün-1 maħzūf) mefā'īlün fe'īlātün mefā'īlün fe'īlān (maħbün-1 maqşūr) mefā'īlün fe'īlātün mefā'īlün fa'lün (maħbün-1 maqṭū') mefā'īlün fe'īlātün mefā'īlün fa'lān (maħbün-1 maqṭū'-1 müsebbag)
baħr-i münserih	müfte'īlün fā'īlün müfte'īlün fā'īlün (maṭvī-yi mekşūf) müfte'īlün fā'īlān müfte'īlün fā'īlün (maṭvī-yi mevķūf-1 mekşūf) müfte'īlün fā'īlān müfte'īlün fā'īlān (maṭvī-yi mevķūf)

	<p>müfte'ülün fâ'ilâtü müfte'ülün fâ' (maṭvî-yi mecdû')</p> <p>müfte'ülün fâ'ilâtü müfte'ülün fa' (maṭvî-yi menhür)</p> <p>mef'ülün fâ'ilün mef'ülün fâ'ilün (maṭvî-yi mekşûf)</p> <p>mef'ülün fâ'ilün mef'ülün fâ'ilân (maṭvî-yi mekşûf-ı mevķûf)</p> <p>müstef'ilün fâ'ilâtü müstef'ilün (sâlim-i maṭvî)</p> <p>müstef'ilün fâ'ilân müstef'ilün (sâlim-i maṭvî-yi mevķûf)</p> <p>müfte'ülün fâ'ilâtü fa'lün (maṭvî-yi eḥazz)</p> <p>müfte'ülün fâ'ilâtü fa'lân (maṭvî-yi eḥazz-ı müsebbag)</p>
baḥr-i müşâkil	<p>fâ'ilâtü mefâ'ilü mefâ'ilü (mekfûf)</p> <p>fâ'ilâtü mefâ'ilü mefâ'il (mekfûf-ı maḳşûr)</p> <p>fâ'ilâtü mefâ'ilü fe'ülün (mekfûf-ı maḥzûf)*</p>
baḥr-i mütedârik	<p>fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün (sâlim)</p> <p>fe'ilün fe'ilün fe'ilün fe'ilün (maḥbün)</p> <p>fa'lün fa'lün fa'lün fa'lün (maḳtû')</p> <p>fâ'ilün fe'al fâ'ilün fe'al (sâlim-i maḥbün-ı maḳtû')</p>
baḥr-i müteķârib	<p>fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün (sâlim)</p> <p>fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül (sâlim-i maḳşûr)</p> <p>fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'al (sâlim-i maḥzûf)</p> <p>fe'ülün fe'al fe'ülün fe'al (sâlim-i maḥzûf)</p> <p>fe'ülün fe'ülün fe'ül (sâlim-i maḳşûr)</p> <p>fe'ülün fe'ülün fe'al (sâlim-i maḥzûf)</p> <p>fa'lü fe'ülün fa'lü fe'ül (eşrem-i sâlim-i maḳşûr)</p> <p>fa'lü fe'ülün fa'lü fe'al (eşrem-i sâlim-i maḥzûf)</p>
baḥr-i recez	<p>müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün (sâlim)</p> <p>müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilân (sâlim-i müzâl)</p>

baħr-i remel	<p>fā'ilatün fā'ilatün fā'ilatün fā'ilün (sālim-i maħzūf)</p> <p>fā'ilatün fā'ilatün fā'ilatün fā'ilāt (sālim-i müreffel)</p> <p>fā'ilatün fā'ilatün fā'ilatün fā'ilān (sālim-i maħşūr)</p> <p>fā'ilatün fā'ilatün fā'ilatün fā' (sālim-i meħūf-ı müsebbag)</p> <p>fā'ilatün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün (maħbün-ı maħzūf)</p> <p>fā'ilatün fe'ilātün fe'ilātün fa'lün (sālim-i maħbün)</p> <p>fā'ilatün fe'ilātün fe'ilātün fa' (maħbün-ı meħūf)</p> <p>fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilān (maħbün-ı maħşūr)</p> <p>fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fa'lün (maħbün-ı maħtū')</p> <p>fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'al (maħbün-ı merbū')</p> <p>fā'ilatün fā'ilatün fā'ilün (sālim-i maħzūf)</p> <p>fā'ilatün fā'ilatün fā'ilān (sālim-i maħşūr)</p> <p>fā'ilatün fā'ilatün fā'ilāt (sālim-i müreffel)</p> <p>fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün (maħbün-ı maħzūf)</p> <p>fe'ilātün fe'ilātün fe'ilān (maħbün-ı maħşūr)</p> <p>fe'ilātün fe'ilātün fe'ilāt (maħbün-ı müreffel)</p> <p>fe'ilātün fe'ilātün fa'lān (maħbün-ı maħtū'-ı müsebbag)</p> <p>fe'ilātün fe'ilātün fa'lün (maħbün-ı maħtū')</p> <p>fā'ilatün fā'ilatün fa' (sālim-i meħūf)</p>
baħr-i serī'	<p>müfte'ilün müfte'ilün fā'ilün (maṭvī-yi mekşūf)</p> <p>müfte'ilün müfte'ilün fā'ilātü (maṭvī)</p> <p>müfte'ilün müfte'ilün fā'ilān (maṭvī-yi mevķūf)</p> <p>müfte'ilün müfte'ilün fa'lün (maṭvī-yi aşlem)</p> <p>müstef'ilün müstef'ilün fā'ilün (sālim-i maṭvī-yi mekşūf)*</p> <p>müstef'ilün müstef'ilün fā'ilān (sālim-i maṭvī-yi mevķūf)</p>

müstef'ilün müstef'ilün fe'ülün (sālīm-i maṭvī-yi maḥbūn-ı mekṣūf)
müfte'ülün mef'ülün fā'ilün (maḫtū'-ı maṭvī-yi mekṣūf)
müfte'ülün mef'ülün fā'ilān (maḫtū'-ı maṭvī-yi mevḫūf)

2. Tablo: Cüzü Benzer Olan Vezinler

Sonuç

Aruz vezinlerini asli cüzler ve onların değişikliğe uğraması ile meydana gelen fer'leri oluşturur. Vezinlerin tespiti harekeli ve sakin harflerin durumuna göredir. Bir fer'in öbürlerinden farkı hangi asli cüzden türediği, sonundaki harflerin harekesinin ne olduğu ve iki sakin harfle bitip bitmediği gibi durumlarla ortaya çıkar. Buna göre fer'lerin adı değiştiği gibi takti'i yapıldığında aynı gibi görünen vezinler de değişir. Aruz risalelerinde gördüğümüz takti'e dair işaretleme, mısranın okunuşuna göre cüzü oluşturan harflerin tamamına uygulanmaktadır. Günümüzde ise heceler esas alınmaktadır. Heceler esaslı uygulanan takti'de kimi harfler göz ardı edildiğinden (mesela mısra sonundaki hecenin daima kapalı kabul edilmesi gibi) yanıltıcı olabilmektedir. Bu çalışmanın konusu olan mefā'ilün ~ mefā'ilān, mefā'il ~ mefā'ilü ~ fe'ülün, fe'ül ~ fe'al, müstef'ilün ~ müstef'ilān, fā'ilātün ~ fā'ilātān ~ fā'iliyyān, fā'ilün ~ fā'ilāt ~ fā'ilātü ~ fā'ilān, fe'ülün ~ fe'ilāt ~ fe'ilān, fa' ~ fā', mef'ülāt ~ mef'ülātü ve fa'lü ~ fa'lün ~ fa'lān cüz ve fer'lerin her biri harekelerinin farklı olması sebebiyle birbirinden ayrıdır. Bu durum fer'in diğer asli cüz ve fer'lerle meydana getirdiği vezni de değiştirmektedir. Eski takti' uygulamasına dönülemeyeceğine göre günümüzdeki uygulamada her harfin durumunu göz önünde bulundurmamız şarttır, vezin ancak bu şekilde doğru tespit edilebilecektir.

Kaynaklar

- Ahmedî, İbrahim bin Hızır (t.y.). *Risāletun fi'l-'Arüz*. Berlin: Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. or. oct. 3744, 144^b-147^a.
- Aslan, Şükran (2007). *Divân-ı Çâkerî (Dil Özellikleri-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, Üzeyir (2021a). "Memlükler Dönemine Ait Aruz Konulu Türkçe Bir Eser: Kadı Abdullah Münşî-yi Divriği ve Bahrî'si". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 8, sy 21: 187- 215.
- Aslan, Üzeyir (2021b). "Sultan II. Murad Devrine Ait Aruz Konulu Bir Eser: Mutahhar b. Ebî Tâlib'in Ravzatu'l-Evzân'ı". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, sy 24: 9-36.
- Biltekin, Halit (2003). *Şeyhî Dīvānı (İnceleme-Tenkitledi Metin-Dizin)*. Doktora Tezi, Ankara Ünivresitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Coşkun, Menderes (2003). "Edebi Terimler ve Aruzla İlgili Bir Eser: Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amâsî'nin Risâletün mine'l-'Arüz ve Istilâhi'ş-Şi'r'i". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy 8: 97-130.
- Çetin, Nihad M. (1991). "Aruz". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3: 424-37. İstanbul.
- Ersoy, Ersen ve Ümran Ay (2017). *Hoca Dehhânî Divanı*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

- Korkut, Gülçiçek (2004). *Dīvān-ı Le'ālī (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kufacı, Osman (2020). *Mısırlı Şâhidî Dîvânı*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Nevâyî, Alî-Şîr (1993). *Mizânu'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*. Haz. Kemal Eraslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özmen, Mehmet (2001). *Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin-Gramer-Tıpkıbasım)*. 1-2 c. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sevgi, Ahmet (2007). "Ahmed-i Dâî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: İlm-i Arûz". *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, sy 18: 1-11.
- Sevgi, Ahmet (2008). "Ahmed-i Bardahî'nin Türkçe ve Farsça Manzum Aruz Risalesi." *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, sy 19: 37-55.
- Şafak, Yakup (2003). *Aruz Terimleri*. Konya: Tekin Kitabevi.
- Şafak, Yakup (2017). "Bahrü'l-Maârif'in Birinci Bölümünde Yer Alan Vezinler". *Nüsha*, c. 17, sy. 45: 1-22.
- Üst, Sibel (2011). *Edirneli Nazmî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi.